

УДК 821.163.42-32.09:7.038.6⁴19⁴П.Павличич

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНОЇ ПОЕТИКИ В ОПОВІДАННЯХ ПАВАО ПАВЛИЧИЧА

Соломія ВІВЧАР

Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка
вул. І.Франка, 150, 152, Львів, 79011, e-mail: kvitochka_s@rambler.ru
Книжкові фонди

У статті на прикладі фантастичних оповідань з перших трьох збірок П.Павличича, які вийшли друком у 1972–1976 рр., досліджуються особливості його постмодерної поетики, а також визначається вплив цих оповідань на формування хорватського літературного постмодерну.

Ключові слова: П.Павличич, оповідання, постмодернізм, хорватські фантасти, хорватська література, постмодерна фантастика.

Павао Павличич (народився у 1946 р.) – відомий хорватський письменник і науковець, професор кафедри порівняльного літературознавства на філософському факультеті Загребського університету. Свою літературну діяльність він розпочав (як і інші представники покоління фантастів) з малої прози. Своє перше оповідання “Вага” (“Vaga”) він надрукував у хорватському журналі “Republika” у 1972 р. У цьому ж році з’явилася перша збірка його фантастичних оповідань “Човен з води” (“Lađa od vode”). Наступна збірка під назвою “Чудесні пожежники” (“Vilinski vatrogasci”) вийшла друком у 1975 р., а у 1976 р. побачила світ третя збірка оповідань П.Павличича “Добрий дух Загреба” (“Dobri duh Zagreba”), яка на сьогодні є останньою, оскільки у подальшій творчості письменник відмовився від створення малої прози, надавши перевагу романам (яких написав більше двадцяти), науковим працям й автобіографічній прозі. Дві перші збірки оповідань П.Павличича – “Човен з води” і “Чудесні пожежники” – належать до поетики фантастів, тому оповідання з цих збірок потрібно дослідити детальніше. У збірці “Човен з води” переважна більшість творів має яскраві риси фантастичного постмодерного твору – це, передовсім, статичні наративні модуси, домінування міфологічного аспекту, відчуття винятковості, обраності і замкненої цілісності. Ця збірка складається з двадцяти оповідань, які здебільшого розпочинаються і закінчуються досить великим статичним авторським коментарем, в якому чітко окреслюються час і місце подій, що відбуваються у творі, обставини, у яких перебувають персонажі, а також справжні або вигадані автором історичні події (тобто, наявний псевдодокументалізм як одна з ознак борхесівської моделі прози). На думку хорватського дослідника Веліміра Вісковича, завдяки такому прийому автор намагається досягнути ефекту “максимальної ілюзії дійсності”¹ – у літературознавстві він відомий під назвою “нереальне як реальне” (“unreal as real”)²: у творі, що начебто зображує дійсність, з’являються елементи фантастики. Цю тактику П.Павличич використав і в оповіданні “Пекельна машина”

¹ Visković Velimir. Mlada proza: eseje i kritike. Zagreb, 1983, S.65

² Brooke Rose, Christine. A Rhetoric of the Unreal. Cambridge, 1983.

(“Pakleni stroj”), головний герой якого ставить собі за мету створити прилад, який би не мав жодного призначення і не міг бути корисним ні для чого.

Протилежною є тактика “реальне як нереальне” (“real as unreal”), до якої також часто вдається П.Павличич – звичні події він описує як фантастичні і нереальні. Такі оповідання входять до збірки “Човен з води” – “З’єднані посудини” (розповідь про мережу підземель і лабіринтів під містом), “Сад тиші” (новела про нетерпимість до інакших). Іноді використання прийому “реальне як нереальне” є містком між фантастичною літературою і прозою дійсності. Терміни “нереальне як реальне” і “реальне як нереальне” доцільно пояснити детальніше. Авторкою їх є дослідниця літератури Крістіна Брук Роуз, яка вперше використала їх у своїй праці “Риторика нереального” (1983) для визначення таких підвидів (піджанрів) фантастики, які Ц. Тодоров не включив у свою концепцію фантастичної літератури. Отже, дослідниця запропонувала такі два підвиди фантастичної моделі – “нереальне як реальне” і “реальне як нереальне”. Для моделі “реальне як нереальне” характерною є наявність у творі звичних речей, щоденних дій, за допомогою яких створюється ілюзія безпосередньої заглибленості у щоденне життя³. Такі моделі П.Павличич часто використовує в оповіданнях збірки “Човен з води”. Оповідання “Човен з води” з цієї збірки є одним із найважливіших у прозі покоління фантастів, воно стало “ключем для читання не лише ранніх творів П.Павличича, а й прози більшості молодих письменників-фантастів”⁴. В.Віскович про оповідання “Човен з води”: “В цьому оповіданні все пронизано аналогіями, і обов’язком письменника і читача (бо читання становить рівноправну креативну діяльність) є участь у створенні мережива цих аналогій”⁵. Це оповідання дає можливість розкодування і розуміння творів хорватських фантастів, при цьому воно позначене також помітними борхесівськими впливами, серед яких інтертекстуальність, цитування й аллюзії на Х.Л.Борхеса. В оповіданні “Човен з води” розповідь ведеться від першої особи. Герой розказує про своє перше знайомство з книгами у дитинстві, про відчуття від читання, які змінювалися відповідно до того, як він дорослішав. Це оповідання можна порівняти з оповіданням Х.Л.Борхеса “Вавилонська бібліотека”. П.Павличич розповідає: “Я не знав чому, але всі книги були пов’язані між собою. Було зрозуміло, що їх пишуть різні люди, але завжди вони мені здавалися спорідненими. Я вірив, що всі книги – це лише розповіді, але мені завжди якось здавалось, що йдеться про щось, що, може, колись відбудеться, а можливо, відбудеться зі мною”⁶. В оповіданні “Вавилонська бібліотека” (написане у 1941 р.) Х.Л.Борхес також багато уваги приділив описові книг і читання. Поняття бібліотеки Х.Л.Борхеса ототожнене з величезною, кулястої форми спорудою, у якій існують усі книги, що були написані, пишуться зараз або будуть написані у майбутньому. Їх величезна кількість, яка все ж не є безконечною, бо кількість варіантів обмежується можливостями поєднання літер алфавіту, яких є 25, а також крапка, кома і відстань між буквами. Тобто, бібліотека – це певний гіпертекст, у якому зібрані усі досягнення людства, вона не містить двох однакових книг. Бібліотека є ідеальним сховищем для старих книг і місцем пошуку людьми ідеальної книги – людини-книги, яка містить короткий зміст усіх інших книг. “На деякій полиці, у деякому шестиграннику стоїть книга, що вміщує суть і короткий зміст усіх інших: один бібліотекар прочитав її і став подібним до Бога”⁷. Х.Л.Борхес стверджує, що “Бібліотекою називають Всесвіт”, він спонукає розглядати цей Всесвіт як єдину книгу, котру потрібно прочитати і розшифрувати. У цьому контексті виправдана цитата одного з теоретиків постмодернізму Ж. Дерріди – “Нічого не існує поза текстом”. Текст в основі постмодерністичної парадигми вже не є автономним – він вибудовується на основі попередніх текстів і

³ Visković V. Sekundarna zbilja u novijoj hrvatskoj prozi / Guja u njedrima. Rijeka, 1980. S.40.

⁴ Visković Velimir. Mlada proza: eseje i kritike. Zagreb, 1983. S.12–13.

⁵ Visković Velimir. Hrvatska novija proza // Književna kritika, N 5. Beograd, 1986. S.11.

⁶ Хорватська мозаїка: Сучасна проза / Упорядкування і передмова А. Татаренко. Харків, 2006. С.14.

⁷ Борхес Х.Л. Проза разных лет: Сборник / пер. с исп.; Составление и предисловие И.Тертерян. Москва, 1989. С.84.

становить структуру, відкриту для безлічі інтерпретацій, а читач з реципієнта поступово перетворюється на творця тексту.

Оповідання “Човен з води” є втіленням головних засад фантастів, їхнім своєрідним програмним твором. Оскільки хорватські фантасти не мали власної чітко сформульованої програми, саме цей художній твір став їхньою негласною програмою, відображенням їх поетики, зв’язків з традицією, впливів на них інших письменників і проявом особливостей постмодерного стилю в їхній прозі. В оповіданні “Човен з води” П.Павличич визначив основні тенденції, які стали домінуючими у хорватській літературі впродовж наступних майже десяти років – розвиток постмодерну, переважання фантастичної тематики у художніх творах, існування малої прози як жанру. Ще однією особливістю творчості П.Павличича є те, що він перший серед фантастів почав відхід від фантастичної моделі і звернувся до жанру популярної літератури (у його випадку таким жанром став детектив). У 1975 р., після виходу збірки “Добрий дух Загреба”, цей відхід уже став фактичним. Оповідання, вміщені у цій збірці, мають переважно детективний сюжет, однак для них усіх властива фантастична поетика. Для прикладу і для порівняння з твором “Човен з води” можна розглянути оповідання “Добрий дух Загреба”. Цей твір має чіткий сюжет і всі атрибути звичної композиції літературного твору – зав’язку, розвиток дії, кульмінацію і розв’язку. За жанром оповідання “Добрий дух Загреба” є детективом, але так само, як і інші твори зі збірки “Добрий дух Загреба”, належить до прози фантастів, про що свідчать такі ознаки – пастішно-пародійний інтертекст, карикатурний, спрощений образ Загреба, конвенція жанру, гротескний головний герой тощо. За сюжетом оповідання, головний герой, соціолог Валентин Кнез, працюючи зі статистикою, розробив свою систему передбачення і виявлення злочинів, завдяки якій він завжди знав, хто, коли і де здійснить вбивство чи пограбування. Але одного дня його система дала збій, і Валентин Кнез, одержимий думкою, як він вважав, врятувати світ, сам став злочинцем, почавши допасовувати дійсність до своєї системи (яка стала його надцінною ідеєю), скоюючи злочини, передбачені нею. Це оповідання, до речі, одним із перших принесло авторові комерційний успіх і визначило тенденцію подальшого розвитку творчості П.Павличича, що вилилась у написання ним переважно детективних романів, в яких використані й елементи фантастики (у творах, написаних у соціальнореалістичному руслі), наприклад, у романах “Вечірній акт” (“Večernji akt”), “Коралові двері” (“Koraljna vrata”), створених у 80-х роках ХХ ст.

Саме у творчості П.Павличича вперше у покоління фантастів намітилися два шляхи, якими з другої половини 70-х років розвивалася постмодерна поетика у хорватській літературі. В оповіданнях “Човен з води” і “Добрий дух Загреба” можна помітити зародження цього процесу.

В оповіданні “Човен з води” П.Павличич вибудовує автопоетичний текст, який презентує мімесис читання й осмислення власної поетики. Твердження постмодерністів про неможливість винайдення нових сюжетів підтверджується у дитячому сприйнятті книг як єдиного метатексту. П.Павличич унаочнює філософські ідеї Х.Л.Борхеса, переносячи їх на площину конкретних літературних творів. Це оповідання, як уже зазначалося, стало маніфестом хорватських фантастів завдяки своїй інтертекстуальності і зображенню світу як тексту. Водночас помітним є і формування власного художнього профілю автора, який філософські ідеї постмодерністів проектує на світ щоденних явищ і подій, як, наприклад, в оповіданні “Добрий дух Загреба”. На перший погляд, це оповідання повністю відрізняється від попереднього, але, як і “Човен з води”, воно є постмодерністичним експериментом з гібридизації жанрів. Якщо в оповіданні “Човен з води” автор вдається до синтезу звичної оповіді про дитинство з автопоетичним текстом, де переплетені реальність життя і реальність літератури, то в оповіданні “Добрий дух Загреба” наявним є гібрид детективної оповіді й оповідання ідеї. Герой цього твору Валентин Кнез, на відміну від героїв традиційних творів ідеї, перебуває у зворотній ситуації – він достосовує реальність до своєї ідеї, змінює реальність, щоб вона відповідала вимогам створеної ним системи. Також П.Павличич руйнує структуру детективної оповіді, ігноруючи її класичне питання і позбавляючи злочин логіки. В оповіданні перемагає віртуальна, надумана

(ідейна) реальність, яка змінює дійсність і починає впливати на її розвиток. Подібне трактування субординації між світом дійсності і світом літератури, філософії, статистики притаманне для постмодерної системи цінностей, яка є іронічною і пропонує розглядати існуючий порядок речей як порядок другого плану щодо світу вигадки.

Саме у збірці “Добрий дух Загреба” вже намітилася зміна, яка у подальшому стала особливою рисою письменника, а саме – змішування фантастики і подій, характерних для детективного твору (тобто цілком реальних), а також використання фантастичного елемента у творах, написаних у соціально-реалістичному стилі.

Доволі поширеним мотивом у короткій прозі хорватських фантастів є зустріч з диявольним незнайомцем, а також використання образу диявола. Знаходимо такий мотив й у творчості П.Павличича, наприклад в оповіданні “Диявол і швець” зі збірки “Добрий дух Загреба”. У цьому напівдетективному іронічному оповіданні диявол як персонаж так і не з’являється, є лише його слід. Сюжетом твору є розповідь про життя двох загребських сусідів-шевців, які конкурують і ворогують, але і взаємно стимулюють свою роботу. Їх неприязнь упродовж розвитку дії наростає і набуває такої сили, що “вони стають дияволами один одному”. Отже, мотивом диявола у цьому оповіданні є внутрішнє зло, що живе у кожному з персонажів. Детективна складова залишається без відповіді – читач так і не довідається, хто зруйнував майстерню одного з цих шевців, адже автор знову ігнорує класичне для детективу питання “хто це зробив?”, залишаючи фінал відкритим і даючи читачеві змогу самому придумати закінчення твору і вирішити, є ці події фантастичними чи реальними, тобто, використовує такий прийом, як “подвійне закінчення”. Усі ці прийоми, а також авторська інтерпретація класичних літературних сюжетів ще раз доводять приналежність збірки “Добрий дух Загреба” до постмодерної фантастичної літературної моделі.

Ще однією спільною для хорватських фантастів рисою ранньої творчості П.Павличича є наявність параболи і водночас створення коротких прозових творів, повністю відмінних від канонічної моделі “короткого оповідання” (“short story”). Основною причиною такого відхилення від усталеної моделі хорватський дослідник Юрица Павичич вважає бажання письменника відмежуватися від попередньої прози реалізму у плані змісту твору⁸. Прикладом такого твору є оповідання “Трих хронікера” (парабола), “Пекельна машина”, “Вага”, “Лист Івана Радока” (у цих трьох творах є елемент метатекстуальності). Але навіть у своїй ранній творчості П.Павличич близький до традиційної прози дійсності. Нетиповою для постмодерного дискурсу є новела “Змія на грудях” (“Guja u pjeđrjima”). За своєю темою і структурою вона доволі канонічна, у ній наявні кульмінація і пуанта (“сокіл”), а Ю.Павичич розглядає її як “з’єднуючу ланку між творчістю письменників молодшої прози і хорватським традиційним оповіданням 50–60-х років ХХ ст.”⁹. В оповіданні “Змія на грудях” головний герой Ілія Крстін мав фобію, що помре, коли буде рибалити на Дунаї, впадши на гострий камінь, гілку або шматок заліза. Кульмінація твору настає раптово і таємничо – “дїждалося його, гостро загналося в бік і пройшло далі, у кишки”¹⁰, а завершується новела таким повідомленням: “випустив його у воду. Його голова висіла над Дунаєм, у якому виднілися зірки і місяць. У жовтому світлі він бачив своє відображення у воді, що пахла. Ілія Крстін вдивлявся у нього так, ніби сам собі дивувався”¹¹. Ю.Павичич стверджує, що “у поколінні хорватських фантастів П.Павличич є найближчим до прози дійсності і у плані змісту своїх творів повністю відмінним від характерної для фантастів матриці, можна навіть сказати є її антиподом (на відміну від Г.Трибусона, який відмовляється від класичного канону), а також є найближчим до традиції”¹². З цією тезою можна погодитися, але варто додати, що, незважаючи навіть на перехід до жанрової літератури і великих прозових форм, П.Павличич у подальшій своїй

⁸ Pavičić J. Hrvatski fantastičari – jedna književna generacija. Zagreb, 2000. S.159.

⁹ Ibid. S.166.

¹⁰ Pavličić P. Lada od vode. Zagreb, 1972. S.68.

¹¹ Ibid. S.68.

¹² Pavičić J. Hrvatski fantastičari – jedna književna generacija. S.167, 168.

творчості продовжує використовувати фантастичні елементи і сюжети, поєднуючи їх з ознаками розважальної літератури (динамічний сюжет, простий стиль, одновимірні персонажі, єдиною функцією яких є розвиток сюжету, зацікавленість фавбулою, а не персонажем). Як уже згадувалося, цей перехід розпочався саме у збірці “Добрий дух Загреба”. Слідом за П.Павличичем, упродовж наступних п’яти років до цього вдавалося багато (а може, і більшість) хорватських письменників-фантастів.

З другої половини 70-х років ХХ ст. розпочався поступовий і невідворотний відхід хорватських фантастів від єдиної фантастичної матриці, або, як її називає В.Віскович, “спільної поетичної основи”¹³, і перехід до інших моделей, передовсім до розважальної літератури. В.Віскович пояснює це явище декількома причинами. Зокрема, на перше місце він ставить низьку популярність письменників, яку схильний пов’язувати з незграбною політикою видавців, котрі мало уваги приділяли популяризації творів і самих імен представників молоді прози. Сама ж фантастика у хорватському письменстві у 70-х роках лише здобувала визнання і статус серйозної літератури, адже до того часу її вважали паралітературним і маловартісним жанром. Таке ставлення було зумовлене ідеологічною тезою про те, що література повинна відображати суспільні події і ґрунтуватися на життєвому досвіді. Зокрема, Б.Донат у своєму есе “Астролябія для хорватських борхесівців” критикував молодих письменників, звинувачуючи їх в ескапізмі, втечі від ідеологічної й етичної відповідальності і навіть в епігонстві. Наступною причиною відходу від фантастичної тематики В.Віскович вважає також “небезпеку зробитися манієристами”¹⁴. Треба зазначити, що у творах хорватських фантастів від самого початку були риси маньєризму – двоїстість, софізм, метафоричність, контрверсії, алюзії, але визначною стилістичною домінантою маньєризму не був ніколи. Третьою причиною поступової відмови від спільної творчої матриці і високого канону і переорієнтацію письменників (П.Павличича у тому числі) на легкі жанрові літературні форми можна вважати саму епоху постмодерну, яка характеризується переоцінкою літературної класики, що поступово замінюється модними трендами. Інтереси читачів щораз більше спрямовують до популярної культури, яка виражається у переважанні паралітературних жанрів, таких як детектив, трилер, любовний роман, наукова фантастика тощо.

Павао Павличич першим відчув цю тенденцію і у своїй третій збірці “Добрий дух Загреба” вдався до написання детективу, а у наступних його книгах (серед яких романи “Машина для імли” (“Stroj za maglu”, 1978), “Штучний орел” (“Umjetni orao”, 1979) проявляються тенденції поєднання містичної (фантастичної) тематики і соціального роману з порушенням таких тем, як криза моральності, руйнування родинних цінностей, знецінення дружби. З часом П.Павличич повністю відмовився від малої прози і перейшов до написання романів. Наприклад, у романі “Коралові двері” (1990) автор змішав фантастичний елемент, літературознавчі роздуми і гостру соціальну проблематику, створивши колоритну і цікаву розповідь про віднайдення головним героєм двох втрачених пісень поеми І.Гундуліча “Осман”. Роман “Вечірній акт” можна вважати зразком “джинс прози”, за який автор отримав престижну премію часопису “НІН” за найкращий роман у Югославії. Роман “Трое у Трое” (“Trojica u Tmju”, 1984) є пригодницьким твором про підлітків і для підлітків, а роман “Шапудл” (“Šapudl”, 1995) – мемуарним твором про дитинство і юність П.Павличича (Шапудл – вулиця у місті Вуковар, де проживав дитиною автор), в якому він натуралістично зобразив комічну заідеологізованість 50-х років у Югославії, а також від імені дитини-оповідача показав гармонію світу, який пропонував йому всі “екзистенціальні можливості”, а також гру оповідницьких перспектив, зміну у баченні дитини і дорослого письменника.

Продовженням цього дискурсу стала книга “Вуковарський пам’ятник” (“Vukovarski spomenik”) – прозові записи про місто Вуковар, в якому минули дитинство і юність

¹³ Visković V. Mlada proza: eseje i kritike. S.18.

¹⁴ Ibid. S.19.

П.Павличича. На цей час П.Павличич продовжив свою літературну і наукову роботу, видаючи нові романи і дослідження.

Роль ранніх творів П.Павличича у формуванні хорватського постмодерного письменства важко переоцінити – він є творцем програмного для хорватських фантастів твору (“Човен з води”), автором багатьох фантастичних оповідань, який першим відмовився від фантастики і перейшов до створення жанрової літератури, а пізніше і прози дійсності, і разом з Г.Трибусоном мав визначальний вплив не лише на формування поетики хорватських фантастів, а й на подальший розвиток сучасної хорватської літератури у 80–90-х роках ХХ ст.

PECULIARITIES OF POSTMODERN POETICS IN PAVAO PAVLIČIĆ'S SHORT STORIES

Solomiya VIVCHAR

*Lviv Literary-memorial museum of Ivan Franko
150, 152, Franko Str., Lviv, 79011, e-mail: kvitochka_s@rambler.ru
Book store department*

In this article we research peculiarities of Pavao Pavličić post-modern poetics based on the material of his short fantastic stories from three early collections of stories, published in 1972–1976. The influence of Pavao Pavličić fantastic stories on development of Croatian post-modern literature is also researched in the article.

Key words: Pavao Pavličić, short story, postmodernism, Croatian fantast, Croatian literature, post-modern fantastic literature.

ОСОБЕННОСТИ ПОСТМОДЕРНОЙ ПОЭТИКИ В РАССКАЗАХ ПАВАО ПАВЛИЧИЧА

Соломия ВІВЧАР

*Львовский литературно-мемориальный музей Ивана Франко
ул. И. Франко, 150, 152, Львов, 79011, e-mail: kvitochka_s@rambler.ru
Книжные фонды*

В статье на примере фантастических рассказов из первых трех сборников П.Павличича, которые появились в печати в 1972–1976 гг., исследуются особенности его постмодерной поэтики, а также определяется влияние этих рассказов на формирование хорватского литературного постмодерна.

Ключевые слова: П.Павличич, рассказ, постмодернизм, хорватские фантасты, хорватская литература, постмодерная фантастика.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2010
Прийнята до друку 29.10.2010